

Αρχαιολογικές Αναμνήσεις

Πέλλα, Βεργίνα, Δερβένι

Πέτρος Θέμελης

Διευθυντής Ανασκαφών
Αρχαίας Μεσσήνης

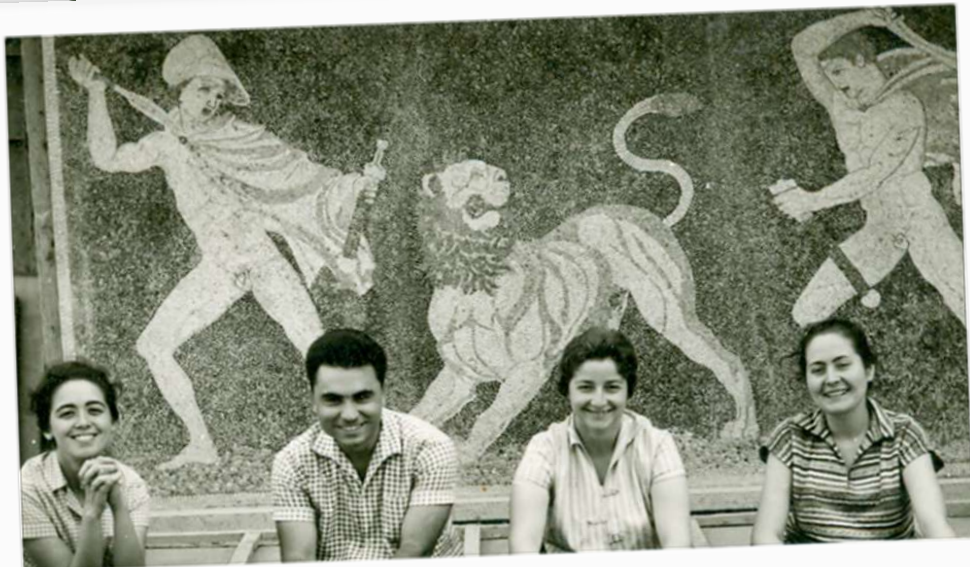
τ. Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας
Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας
Πανεπιστήμιο Κρήτης

pthemeles@gmail.com

Οι νεανικές αναμνήσεις μου από τη δεκαετία 1955-1965 έχουν ως θέμα τη μύησή μου στην Αρχαιολογία της μακεδονικής γης, την αγάπη και την αφοσίωσή μου έκτοτε στη «μαλακή» αλλά άκρως ανθεκτική αυτή ανθρωπιστική επιστήμη, την οποία εξακολουθώ να υπηρετώ πιστά. Με καθόρισε η συνεργασία και η φιλία μου με σημαντικές πνευματικές προσωπικότητες που συνδέονται με τις μεγάλες, παγκόσμιες εμβέλειες αρχαιολογικές ανακαλύψεις της λαμπρής εκείνης περιόδου, στην Πέλλα, τη Βεργίνα, το Δερβένι, στις οποίες είχα την τύχη να μετέχω ως εκπαιδευόμενος αρχικά και ως επιστημονικός βοηθός στη συνέχεια. Οι προσωπικότητες αυτές με επηρέασαν τα μέγιστα, με καθόρισαν, θα έλεγα, ο καθένας με τις γνώσεις και τη διαφορετική ψυχοσύνθεση και ιδεολογία του.

Λέξεις ευρετηρίου

Μακεδονία
Πέλλα
Βεργίνα
Δερβένι
Πάπυρος Δερβενίου
Μακαρόνας
Πέτσας
Ανδρόνικος
Τσαβδάρογλου

Τα όσα επιχειρώ να περιγράψω στη συνέχεια έχουν το χαρακτήρα προσωπικών αναμνήσεων από τη δεκαετία 1955-1965 και αναφέρονται στη γνωριμία και τη συνεργασία μου με αρχαιολόγους της Μακεδονίας, τον Χαράλαμπο Μακαρόνα, τον Φώτη Πέτσα και τον Μανόλη Ανδρόνικο, και έχουν συνδεθεί άρρηκτα με μεγάλες αρχαιολογικές ανακαλύψεις.

Το καλοκαίρι του 1956 βρέθηκα στην ανασκαφή του ανακτόρου της Βεργίνας (αλλιώς Παλατίτσας) με τον Έφορο Αρχαιοτήτων Χαράλαμπο Μακαρόνα και τον γνωστό ζωγράφο Χρήστο Λεφάκη μετά από πρόσκληση του πρώτου που είχα την τύχη να γνωρίσω ως διδάσκοντα στη Σχολή Ξεναγών Θεσσαλονίκης (εικ. 1). Φοιτητής τότε της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου είχα βάλει πλήρη για φιλόλογος, έντονα επηρεασμένος από τον φιλόλογο πατέρα μου και τους δασκάλους μου Γιάννη Κακριδή, Στυλιανό Καψωμένο, Αγαπητό Τσοπανάκη, Λίνο Πολίτη, Νικόλαο Ανδριώτη. Όμως

εκείνη η πρώτη επαφή με το ύπαιθρο, το χώμα, την ανασκαφή με συνεπήρε. Παιδί της κατοχής, του εμφυλίου και της πόλης ήμου, δεν είχα την ευκαιρία ούτε τη δυνατότητα, ως την προχωρημένη εφηβεία μου, να γνωρίσω τη φύση και τη ζωή στο χωριό, να δουλέψω χειρωνακτικά, να δω και να αγαπήσω τα ζώα και τα φυτά. Η στροφή μου προς την αρχαιολογία και η «ερωτική» έκτοτε σχέση μου με την ανασκαφή είχε συντελεστεί.

Επόπτευα τους εργάτες της ανασκαφής και κρατούσα σημειώσεις, βοηθούσα ταυτόχρονα τον Χρήστο Λεφάκη στο μέτρημα των τοίχων και τη σχεδίαση ενός ψηφιδωτού δαπέδου με τις «Νύμφες της Βλάστησης» που αποκαλύφθηκε τότε στη βόρεια πτέρυγα του ανακτόρου της Βεργίνας. Σε καθημερινή βάση κουβαλούσα με χειράμαξα θραύσματα κεραμιδιών στέγης, τα τακτοποιούσα και τα εξέταζα ένα-ένα σε αναζήτηση τυχόν σφραγισμάτων, όπως με είχε κατευθύνει ο εργοδότης μου. Ένα μικρό ελλειψοειδές σφράγισμα

1. Ανάκτορο Βεργίνας. Από δεξιά: Πέτρος Θέμελης, Χρήστος Λεφάκης, επισκέπτριες, Χαράλαμπος Μακαρόνας, Αμερικανός επισκέπτης (© Προσωπικό Αρχείο Π. Θέμελη).

με σκηνή κοκορομαχίας, αν δεν κάνω λάθος, που εντόπισα, δημοσιεύθηκε από τον Μακαρόνα και χρονολογήθηκε στον 2ο αι. π.Χ., προερχόμενο από φάση επισκευής του οικοδομήματος.

Συναντήθηκα με τον Φώτη Πέτσα το καλοκαίρι του 1956, σε μια επίσκεψή του στο ανάκτορο της Βεργίνας προς το τέλος της ανασκαφικής περιόδου. Δέχτηκα ασμένως την ευγενική πρόσκλησή του να δουλέψω μαζί του και τον ακολούθησα στον συναρπαστικό δρόμο της αρχαιολογικής έρευνας που ανοιγόταν μπροστά μου. Με εγκατέστησε στον μακεδονικό τάφο των Λευκαδιών, γνωστό και ως «Τάφο της Κρίσεως», με τις μοναδικές τοιχογραφίες των κριτών του Άδη, Μίνωα, Ραδάμανθυ και Αιακού στην πρόσοψη (εικ. 2). Η ανασκαφή του συλημένου δυστυχώς αυτού μεγαλειώδους τριώροφου τάφου είχε ολοκληρωθεί. Τα δικά μου καθήκοντα περιοριζόνταν στο να επιβλέπω τις εργασίες στερέωσης της ετοιμόρροπης πρόσοψης και της κατασκευής ενός προστατευτικού στεγάστρου και να σημειώνω κατασκευαστικές ή άλλες λεπτομέρειες του μνημείου στο ημερολόγιο. Ο Πέτσας, εκτός από οδηγίες, μου άφησε και ένα πάκο άφιλτρα βαριά τσιγάρα Νο 5 (Ματσάγγου νομίζω) στη ντουλάπα μιας παράγκας δίπλα στον τάφο, γιατί κάπνιζα τότε, όπως και εκείνος άλλωστε, αρειμανίως. Επισκέφθηκα τους μακεδονικούς τάφους της περιοχής των Λευκαδιών, την πόλη της Βέροιας, την Έδεσσα, τη Νάουσα, τη Μιέζα και άλλες σημαντικές θέσεις σε περιοδείες, συνοδευόμενος από τον αρχαιοφύλακα Κασιανίδη. Ο φιλότιμος και συνεπής αυτός Μικρασιάτης με φιλοξενούσε στο μεγάλο αγροτικό σπίτι του, κτισμένο σε ένα παραδεισένιο κήπο γεμάτο οπωροφόρα. Ένας παράδεισος ήταν ολόκληρη η φύση γύρω. Πυχτή, ομιχλώδης, δυσώδης και αποπνιχτική είναι η ατμόσφαιρα στους οπωρώνες της περιοχής δυστυχώς σήμερα, γεμάτη αναθυμιάσεις από φυτοφάρμακα. Ανήκε ο Κασιανίδης σε ένα σπάνιο είδος παλαιών έμπειρων και αφοσιωμένων αρχαιοφυλάκων-επιστατών που έχει εκλείψει οριστικά, όπως ήταν ο Διονύσης Ανδρουτσάκης, ο αγαπητός Νιόνιος από τη Χώρα Τριφυλίας, επιστάτης του Carl Blegen στις ανασκαφές στο ανάκτορο του Νέστορα, ο οποίος εργάστηκε μαζί μου, στα τελευταία δέκα έτη του βίου του, στην ανασκαφή της αρχαίας Μεσσήνης.

Ο Πέτσας με μετέφερε κάποια μέρα στον Άνω Κοπανό, με την εντολή να σκάψω έναν λαξευτό ελληνιστικό τάφο, παρόμοιο με πολλούς άλλους στην περιοχή, ο οποίος, δυστυχώς, ήταν συλημένος. Κατά διαστήματα με έπαιρνε μαζί του σε

2. Τάφος Λευκαδιών. Τοιχογραφία. Ο κριτής Αιακός (© Προσωπικό Αρχείο Π. Θέμελη).

περιοδείες ανά τη Δυτική Μακεδονία για περισυλλογή και μεταφορά αρχαίων στην αρχαιολογική συλλογή της Πέλλας. Η μεταφορά γινόταν με κάρρα που τα έσερναν άλογα.

Το μέγα γεγονός του 1957, ήταν η ανακάλυψη της πρωτεύουσας των Μακεδόνων, της Πέλλας. Στο υπόγειο της οικίας Βασίλη Στεργιούλα είχαν αποκαλυφθεί τυχαία σε εκσκαφές δωρικοί σπόνδυλοι κιόνων περιστυλίου και ένα θραύσμα λακωνικού στρωτήρα με το πολύτιμο σφράγισμα ΠΕΛΛΗΣ. Ήμουν από τους πρώτους που άκουσα τον Πέτσα να μιλά με ενθουσιασμό για τα νέα εκπληκτικά ευρήματα. Κατέβηκε στην Αθήνα, ενημέρωσε τον τότε Γενικό Γραμματέα της Αρχαιολογικής Εταιρείας, Αναστάσιο Ορλάνδο, για τη μεγάλη ανακάλυψη και ζήτησε τη υποστήριξη της Εταιρείας.

Η Πέλλα αναδείχθηκε σταδιακά στη σημαντικότερη ανασκαφική έρευνα της χώρας και σε

3. Πέλλα. Ψηφιδωτό δάπεδο με κυνήγι λέοντα. Από αριστερά: Ι. Μανωλεδάκη, Π. Θέμελης, Ευγ. Γιούρη, Αλ. Τσίκουλα, Σπ. Τσαβδάρου (© Προσωπικό Αρχείο Π. Θέμελη).

σχολείο νέων αρχαιολόγων. Ήλθε τάχιστα στο φως το μεγάλο ιωνικό περιστύλιο της οικίας με τα πολύχρωμα ψηφιδωτά δάπεδα που εικονίζουν το Διόνυσσο καθισμένο νωχελικά στη ράχη πάνθηρα, το εκπληκτικό κυνήγι λιονταριού, που παραπέμπει στα κυνήγια του Μεγάλου Αλεξάνδρου (εικ. 3), και η

μεγαλειώδης σκηνή αρπαγής. Αργότερα, υπό τη διεύθυνση του Χαράλαμπου Μακαρόνα, της Μαίρης Σιγανίδου και αρχαιολόγων της νεώτερης γενιάς, αποκαλύφθηκε μια ολόκληρη συνοικία της πόλης με πολυτελείς κατοικίες, η τεράστια αγορά με ιερά και εργαστήρια, το ανάκτορο στην ακρόπολη, το θησαυροφυλάκιο στην οχυρωμένη νησίδα Φάκος και πολυπληθή ευρήματα. Οι ανασκαφές συνεχίζονται.

Έζησα από κοντά τον αγώνα του Πέτσα για την εξεύρεση πόρων, τις επισκέψεις των μεγάλων αρχαιολόγων του κέντρου (Χρήστου Καρούζου, Ιωάννη Παπαδημητρίου) (εικ. 4) και την επίσκεψη του τότε Υπουργού Δημοσίων Έργων Κωνσταντίνου Καραμανλή (εικ. 5), του πολιτικού που έτρεφε ενδιαφέρον για τις αρχαιότητες, εκτιμούσε τους αρχαιολόγους και φρόντιζε για την αναβάθμιση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας.

Ως βοηθός του διευθυντή στην ανασκαφή της Πέλλας έζησα από κοντά την περίοδο της αίγλης του Φώτη Πέτσα, του ενθουσιασμού, της αφοσίωσης και της έγνοιας του για το μεγάλο έργο. Μέναμε κατά διαστήματα στο σπίτι του Στεργιούλα, πάνω ακριβώς από το περιστύλιο της Οικίας με τα ψηφιδωτά, ο Φώτης, εγώ, και ο Σπύρος Τσαβδάρου, ο φωτογράφος από τα Γιαννισά, ο οποίος

4. Πέλλα. Ο Φώτης Πέτσας ξεναγεί τον Χρήστο Καρούζο, τον Ιωάννη Παπαδημητρίου και άλλους επίσημους εξ Αθηνών (© Προσωπικό Αρχείο Π. Θέμελη).

5. Πέλλα. Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στην Πέλλα. Δίπλα του ο Χ. Μακαρόνας και πλήθος εργαζόμενων και μη (© Προσωπικό Αρχείο Π. Θέμελη).

6. Πέλλα. Ο Πέτρος Θέμελης με τον Σπύρο Τσαβδάρογλου (© Προσωπικό Αρχείο Π. Θέμελη).

7. Ο Πέτρος Θέμελης με τη Χάιδω Κουκούλη (© Προσωπικό Αρχείο Π. Θέμελη).

εξελίχθηκε τάχιστα σε ικανότατο επαγγελματία φωτογράφο αρχαιολογικών αντικειμένων (εικ. 6)· εργάστηκε, στη συνέχεια, στο Μουσείου Θεσσαλονίκης και ανέδειξε με τις μοναδικές λήψεις του τα ευρήματα των τάφων του Δερβενίου, των μακεδονικών τάφων της Βεργίνας που έφερε στο φως η χρυσή σκαπάνη του Μανόλη Ανδρόνικου, και γενικά των αρχαίων όλης της Ελλάδας, συνεργαζόμενος επί σειρά ετών και με την Εκδοτική Αθηνών· ο αδόκητος θάνατός του, στα 41 του χρόνια, μας γέμισε θλίψη.

Στο μεταξύ νέα αρχαιολογικά ταλέντα έκαναν δυναμικά την εμφάνισή τους στην Πέλλα και στο αρχαιολογικό γενικό προσκήνιο. Η Χάιδω Κουκούλη (εικ. 7), η Ντέπυ Παπακωνσταντίνου, η Ιωάννα Μανωλεδάκη, η Κούλα Πέτσα, η Ευγενία Γιούρη (εικ. 8α-β), η Κατερίνα Ρωμιοπούλου, ο Γιώργος Μάντζιος, ο Κυριάκος Τσαντσάνογλου.

Τις βροχερές ημέρες μαζεύαμε νομίσματα από τον χώρο, καθώς γυάλιζαν πλυμένα από το νερό ανάμεσα στα ρυάκια. Τις Κυριακές μάς επισκέπτονταν φίλοι από τη Θεσσαλονίκη και η Καίτη, σύζυγος του Πέτσα, με την κορούλα της Σοφούλα (εικ. 9). Η ομάδα των νέων αρχαιολόγων έκανε εκδρομές στα αξιοθέατα της Μακεδονίας (εικ. 10), διασκέδαζε πίνοντας μπίρα και τρώγοντας χοιρινό σε λαδόχαρτο στα πανηγύρια, ενώ τα βράδια απολαμβάναμε τον έναστρο ουρανό και το φεγγάρι περπατώντας ανάμεσα στα ερείπια της αρχαίας πόλης.

Τον επόμενο χρόνο η ανασκαφή της Πέλλας χωρίστηκε σε τρεις τομείς, με επικεφαλής τον Χαράλαμπο Μακαρόνα, Έφορο Αρχαιοτήτων Δυτικής Μακεδονίας, και συνδιευθυντές τους επιμελη-

τές Φώτη Πέτσα και Μανόλη Ανδρόνικο. Τοποθετήθηκα προσωρινά στον ανασκαφικό τομέα του Ανδρόνικου ως επόπτης μιας δοκιμαστικής τάφρου για τον έλεγχο της στρωματογραφίας (εικ. 11). Η διάσπαση ωστόσο της «τριανδρίας» δεν άργησε να έλθει. Ο Ανδρόνικος, που δεν φιλοδοξούσε να αναλάβει τα ηνία της ανασκαφής και είχε τα ενδιαφέροντά του στη Βεργίνα και το Πανεπιστήμιο, αποχώρησε οικειοθελώς. Η σύγκρουση Μακαρόνα-Πέτσα ήταν γεμάτη εντάσεις. Τα ξεσπάσματα οργής και οι γαστρορραγίες του Φώτη διαδέχονταν η μια την άλλη. Η οριστική ρήξη ανέδειξε μοναδικό διευθυντή των ανασκαφών Πέλλας τον Χαράλαμπο Μακαρόνα. Μια νέα, ένδοξη περίοδος ανασκαφικών ερευνών ανέτειλε για την πρωτεύουσα των Μακεδόνων.

Μετά το πτυχίο και τη θητεία στα αεροδρόμια του Σέδες και της Λάρισσας, το 1962 συνέχισα να προσφέρω τις υπηρεσίες μου ως έμμισθος βοηθός στην Εφορεία Αρχαιοτήτων με έδρα τη Θεσσαλονίκη. Η σημαντικότερη σωστική ανασκαφή που ανέλαβα τότε ήταν εκείνη των τάφων στο Δερβένι της Θεσσαλονίκης. Η αποκάλυψη, στις 16 Ιανουαρίου 1962, των ασφυκτικά γεμάτων με πολύτιμα κτερίσματα τάφων ξάφνιασε ευχάριστα τη διεθνή αρχαιολογική κοινότητα και χαρακτηρίστηκε, δικαιολογημένα, ως μία από τις σημαντικότερες αρχαιολογικές ανακαλύψεις στη μακεδονική γη. Οι πρώτες φωτογραφίες των τάφων Α και Β, που δημοσιοποιήθηκαν, οφείλονταν στον δαιμόνιο φωτορεπόρτερ Γιάννη Κυριακίδη, ο οποίος έσπευσε τη στιγμή της αποκάλυψης· οι υπόλοιπες ήταν έργο του Σπύρου Τσαβδάρου. Οι τάφοι του Δερβενίου δεν είναι γνωστοί μόνο για τα πλούσια

8α. Πέλλα. Από αριστερά: Ι. Μανωλεδάκη, Π. Θέμελης, Αλ. Τσίκουλα, Ευγ. Γιούρη, εργάτρια
(© Προσωπικό Αρχείο Π. Θέμελη).

8β. Πέλλα, περιστύλιο. Από αριστερά: Σπ. Τσαβδάρου, Π. Θέμελης, Ι. Μανωλεδάκη, Αλ. Τσίκουλα, Ευγ. Γιούρη
(© Προσωπικό Αρχείο Π. Θέμελη).

9. Με πλάβα (ποταμόβαρκα) στο φράγμα του Αλιάκμονα. Από αριστερά: Π. Θέμελης, Κ. Ρωμοπούλου, Καίτη Πέτσα (© Προσωπικό Αρχείο Π. Θέμελη).

10. Εκδρομή στην Έδεσσα (© Προσωπικό Αρχείο Π. Θέμελη).

11. Ο Πέτρος Θέμελης με τον Μανόλη Ανδρόνικο στην Πέλλα (© Προσωπικό Αρχείο Π. Θέμελη).

κτηρίσματά τους, συμπεριλαμβανομένου του εκπληκτικού ορειχάλκινου κρατήρα με την παράσταση Διονύσου, Αριάδνης και μαινάδων αλλά και για τον μοναδικό «πάπυρο του Δερβενίου», ο οποίος κηρύχθηκε πρόσφατα από την UNESCO «Μνημείο Παγκόσμιας Μνήμης». Η συγκίνησή μου ήταν μεγάλη, όταν αντίκρισα τον απανθρακωμένο κύλινδρο του παπύρου στα κατάλοιπα της πυράς του νεκρού στον τάφο Α. Έσπευσα με το εύρημα στο Μουσείο της Θεσσαλονίκης, το οποίο στεγαζόταν τότε ακόμη στο Τζαμί, όπου έμενε ο Μακαρόνας. Είχε σουρουπώσει και ήταν δύσκολο να διακρίνει γράμματα στο καρβουνιασμένο σώμα του παπύρου ακόμα και με τη βοήθεια φωτιστικού. Το ίδιο βράδυ κάλεσε στο γραφείο του τον καθηγητή φιλολογίας Στυλιανό Καψωμένο, ο οποίος διέγνωσε την αξία του ευρήματος και ανέλαβε τη μελέτη, σε συνεργασία με τον βοηθό του Κυριάκο Τσαντσά-

νογλου. Η συνέχεια της ιστορίας είναι γνωστή και δημοσιευμένη.

Μοναδικές, αξέχαστες οι εμπειρίες μου από την καθημερινή συναναστροφή και τις συζητήσεις που είχα με τον Πέτσα, το Μακαρόνα, τον Ανδρόνικο και την επιμελήτρια Μαίρη Καραμανώλη-Σιγανίδου στα γραφεία του Μουσείου Θεσσαλονίκης, στο Τζαμί. Οι δεσμοί μου τόσο με το Φώτη όσο και με το Μπάμπη ήταν ισχυροί. Σεβόμουν αμφότερους ως μέντορες και δασκάλους μου. Με επηρέασαν ο καθένας με τις γνώσεις και το χαρακτήρα του. Εξωστρεφής, κινητικός, φιλόδοξος ο Πέτσας, εσωστρεφής, ευαίσθητος, συνεσταλμένος ο Μακαρόνας, με βαθιά γνώση της επιστήμης του, της σύγχρονης τέχνης και ταυτόχρονα της διοίκησης και της γραφειοκρατίας. Το 1963 κατέβηκα στη νότια Ελλάδα, με πρώτο σταθμό τοποθέτησής μου την Ολυμπία.

ABSTRACT

Archaeology Memories

Pella, Vergina, Derveni

Petros Themelis

Director of Excavations at Ancient Messene

F. Professor of Classical Archaeology

Department of History and Archaeology, University of Crete, Greece

Themes in Archaeology Magazine 2017, 1(3): 316 - 325

My youth's memories during the decade 1955-1965 are dealing with the initiation to the *Archaeology* of the Macedonian land, my love and devotion, since then, to this soft but extremely durable humanistic science which I am still faithfully serving. I was strongly influenced collaborating with important personalities of that period, who were connected with the great and worldwide known archaeological discoveries: Pella, Vergina, and Derveni. To these discoveries I had the privilege to participate, initially as a student and finally as an assistant. Those scholars, with their knowledge and different ideologies, had a strong impact on the choices and decisions during my «archaeology adventure».

Key words: Macedonia, Pella, Vergina, Derveni, Makaronas, Petsas, Andronikos, Tsavdaroglou, Derveni papyrus